

Marcin Styszyński
Zakład Arabistyki i Islamistyki
Katedra Studiów Azjatyckich UAM

WYKORZYSTANIE TRADYCYJNEJ SYMBOLIKI WE WSPÓŁCZESNEJ KULTURZE ARABSKIEJ

Artykuł przedstawia sposoby wykorzystania tradycyjnych i religijnych symboli we współczesnych społeczeństwach arabskich. Analiza pokazuje, że elementy natury i klimatu odgrywają istotną rolę w kreowaniu symboli w świecie arabskich. Jednakże rozważania prezentowane w artykule wskazują na różnice między zachodnim a arabskim rozumieniem poszczególnych symboli. Widoczne jest to w przykładach pokazujących pozytywne znaczenia księżyca, chłodu, drzew czy wody. Ponadto ciepło, słońce i ogień wywołują negatywne emocje i konotacje. Analiza dowodzi także, że wiele tradycyjnych i historycznych symboli zakorzenionych w muzułmańskiej i arabskiej kulturze jest wciąż obecna w codziennym życiu w Afryce i na Środkowym Wschodzie, niezależnie od wpływów kultury zachodniej oraz procesów globalizacji.

Use of traditional symbolism in contemporary Arab culture

The paper refers to the application of traditional and religious symbols in the modern Arab societies. The analysis shows that elements of nature and climate play an important role in the creation of particular symbols in the Arab world. However, the considerations presented in the paper show some differences between Western and Arab understanding of symbols. This may be observed in the examples demonstrating positive and specific significations of the moon, coldness, trees or water. Besides, the meanings regarding heat, sun or flames are related to negative emotions and connotations. Moreover, the analysis also proves that many traditional and historical symbols rooted in Islam and Arabic culture are still present in everyday life regardless of Western influences and the impact of globalization in Africa and the Middle East.

Od wieków symbole odgrywały istotną rolę w kształtowaniu tradycji i kultury świata arabsko-muzułmańskiego. Mimo rozmaitych wydarzeń historycznych, społecznych i politycznych, a także wpływów różnych cywilizacji, określone znaczenie symboliki na stałe wpisało się w świadomość mieszkańców Bliskiego Wschodu.

Symbol to jeden ze sposobów przedstawiania myśli, pojęć i znaczeń, które odnoszą się do różnych aspektów ludzkiej egzystencji. Symbole to znaki wywiedzione z przykładów ze środowiska naturalnego, określonych postaci, towarzyszących im

losów, wydarzeń historycznych, tradycji i religii czy też krajobrazów i opisów występujących w otaczającym świecie. Symbole odwołują się ponadto do wewnętrznej sfery uczuć i koncentrują się na emocjach i doznaniach związanych z pojmowaniem danego pojęcia (Sławiński 1994: 243-244; Al-Hawi 1986: 65-67). Takie elementy decydowały ponadto o czytelności i podniosłości poszczególnych znaków wśród społeczności arabskich.

Z uwagi na dobre umiejscowienie w kulturze, historii, tradycji i otaczającej rzeczywistości, symbole posiadają znakomite właściwości perswazyjne, co wpływa na ich miejsce w retoryce. Poszczególne znaki pozwalają na przykład ilustrować pojęcia odnoszące się do cech charakteru zρέcznie ukrywanych przez człowieka. Dotyczą również dziedzin pozbawionych zazwyczaj wyższych wartości duchowych, sentymentalnych czy poetyckich. Niektóre symbole opisują więc produkty handlowe oraz działalność polityczną różnych ugrupowań i partii.

Symbol jako termin literacki nie jest jasno sprecyzowany w klasycznej retoryce arabskiej¹. Nie oznacza to bynajmniej, iż kwestia ta nie pojawiała się w nauce o elokwencji arabskiej. Warto przypomnieć w tym miejscu o zasadzie retorycznej *bajan* (jasne wyrażanie się), która obejmowała między innymi korzystanie z precyzyjnego słownictwa w pełni określającego dane znaczenia. Badacze retoryki arabskiej wspominali często o wskazówkach i znakach niesionych przez słowa oraz o wieloznaczności wyrazów, które mogą odnosić się do szerokiego zakresu semantycznego. Rozwijając tę teorię można stwierdzić, iż wspomniane wskazówki bądź znaki zawarte w pojedynczych wyrazach stanowią jednocześnie rodzaj symboli opisujących różnorodne zjawiska. Trzeba również dodać, iż symbole mogą występować jako elementy budowy różnych figur retorycznych, typu porównanie czy metafora. Poszczególne wyrazy tworzące retoryczne konstrukcje nawiązywały ponadto do emocji i doznań odbiorcy poprzez niezwykle opisy i skojarzenia (Naszzawi 1980: 466; Abd ar-Rahman 1994: 11).

Poniższe rozważania odnoszą się do wybranych przykładów symboliki, które wciąż pełnią istotną funkcję w życiu codziennym przeciętnego mieszkańca krajów

.....
1. Badania nad symboliką zostały podjęte dopiero w drugiej połowie XX wieku przez ruch symbolistów we Francji, Belgii, a następnie w Libanie i Egipcie. Wtedy też literaci przedstawili definicje symboli i określili ich znaczenie w klasycznej i współczesnej literaturze arabskiej. Przedmiotem badań symbolistów była analiza symbolicznego charakteru postaci literackich, elementów środowiska naturalnego i zjawisk przyrodniczych od strony ich wpływu na wrażenia i uczucia odbiorcy. Podejmowano się także interpretacji danego symbolu, korzystając przy tym z motywów pojawiających się w klasycznych dziełach literackich. Oznacza to, iż podstawy pod przyszłe studia nad symbolami zostały wytyczone przez klasycznych literatów i filologów arabskich. Zob. Naszzawi 1980: 466.

arabskich, mimo coraz większych wpływów zachodnich w regionie, komercjalizacji sfery publicznej oraz postępującej globalizacji. Wiele poniższych przykładów znajduje również szerokie zastosowanie w szeroko rozumianej kulturze masowej, mass-mediach czy też polityce, a także stanowi przedmiot dobrze utrwalonych stereotypów².

O wartości symboliki we współczesnym świecie arabskim świadczą również znaki i ilustracje umieszczane na plakatach wyborczych i afiszach partyjnych, które są skierowane do prostego odbiorcy arabskiego, który nie zna klasycznego języka arabskiego i posługuje się wyłącznie niezapisywanymi formami dialektalnymi. Odpowiednie symbole pozwalają w przystępny sposób kojarzyć danego kandydata lub partię z charakterystycznym znakiem nawiązującym zarówno do przyrody, jak i przedmiotów codziennego użytku.

Istotną rolę w kształtowaniu symboli w świecie arabskim odgrywała przyroda, zwłaszcza świat zwierząt, roślinność, żywy i klimat. Świadczy o tym rozwój nauk humanistycznych i ścisłych oraz piśmiennictwo powstające w okresie świetności imperium arabsko-muzułmańskiego za czasów panowania dynastii abbaszdzkiej (750-1258). Naczelne miejsce w kształtowaniu takich dziedzin jak teologia, filozofia, medycyna, matematyka czy geografia odgrywały wówczas nauki przyrodnicze i empirystyczne podejście do świata. Taki obraz badań był obecny między innymi w twórczości czołowych przedstawicieli nauki i kultury arabsko-muzułmańskiej, Ibn al-Muqaffa (zm. 756) oraz Abu Usmana al-Dżahiza (zm. 869), którzy byli autorami wybitnych dzieł literackich dotyczących przede wszystkim środowiska naturalnego. Obok naocznych obserwacji i opisów zwierząt, roślinności i warunków klimatycznych wymienieni twórcy zaprezentowali bogate kompendium wiedzy przyrodniczej opartej na staroarabskich wierzeniach, anegdotach, legendach czy też źródłach religijnych.

Głównym mottem wielu opracowań była chęć wykazania ścisłego związku człowieka z przyrodą. Zarówno Al-Dżahiz, jak i Ibn al-Muqaffa podkreślali doskonałość Stwórcy, który w każdym stworzeniu upatrywał nieskazitelną i piękno. Al-Dżahiz rozwinął ten pogląd, podając szereg pobocznych spostrzeżeń. Zauważył między innymi, że człowiek nie jest w stanie żyć poza swoim środowiskiem w osamotnieniu. Według niego relacja ta przypomina życie w stadzie, którego istnienie jest uzależnione od wzajemnego wsparcia danego osobnika. Podkreślał ponadto, że

2. Analiza przykładów wskazujących na współczesne zastosowanie symboliki oparta jest na moich osobistych obserwacjach codzienności arabskiej w czasie kilkuletniego pobytu w Egipcie, a także na dotychczasowych badaniach w tym zakresie. Zob. Styszyński 2007

człowiek jest nieodłączną częścią środowiska naturalnego (Balmalih 1984: 42-43). Towarzyszą mu podobne lub takie same procesy jak ma to miejsce w przypadku zwierząt, roślin czy zjawisk atmosferycznych. W opinii Al-Dżahiza gromadzące się chmury, z których następnie pada deszcz, kura znosząca swoje jajka to idealny obraz przemijania ludzkiej egzystencji (Abu Mulhim 1994: 134-135).

Tematyka przyrodnicza wielu dzieł piśmiennictwa arabskiego odpowiadała ponadto założeniom literatury moralizatorskiej określanej mianem *adabowej*. Wywodziła się ona od arabskiego słowa: *adab* oznaczającego edukację i dobre wychowanie. Dobrym przykładem w tym miejscu jest dzieło wspomnianego Ibn al-Muqaffa pt. *Kalila i Dimna*. Pouczający i moralizatorski charakter utworu opiera się na zbiorze bajek, w których głównymi bohaterami są zwierzęta. Ich losy, rozmowy i zdarzenia, jakie im towarzyszą są upomnieniem i przestrożą dla władców i społeczeństwa (Ibn al-Muqaffa 1991). *Adabowa* funkcja utworu realizowana jest przede wszystkim poprzez opisy przykładów zwierząt, które odzwierciedlają i symbolizują określone cechy charakteru i postawę człowieka (Bielawski 1995: 131). Wykazywanie relacji między człowiekiem a otaczającym go środowiskiem naturalnym stanowiło znakomite podłoże dla kształtowania późniejszej symboliki w kulturze arabskiej.

Znaczenie wielu symboli można podzielić na dwie charakterystyczne grupy. Pierwszy obszar obejmuje znaki wnoszące pozytywne cechy związane z określonymi pojęciami. Tymczasem druga grupa odnosi się do negatywnych skojarzeń determinujących dane znaczenia.

Symbolika lunarna

Jednym z wiodących, pozytywnych symboli jest motyw nocy, księżycy oraz gwiazd uosabiających optymizm, radość i wewnętrzną harmonię. Przyjazne skojarzenia związane z tymi pojęciami wynikają przede wszystkim z określonych uwarunkowań klimatycznych w świecie arabskim oraz bogatej tradycji muzułmańskiej.

W pierwszej kolejności należy zaznaczyć, iż wiele obyczajów muzułmańskich jest powiązanych z cyklicznością faz księżycy, który wyznacza kalendarz, a wraz z nim poszczególne święta i rocznice. Charakterystycznym przykładem wskazującym na rangę księżycy, gwiazd i nocy świadczy święto *Lajlat al-kadr* (Noc mocy) odbywające się pod koniec miesiąca postu – Ramadanu. Tradycja religijna podaje, iż w przypadającej wówczas nocy z nieba zstępują anioły i następuje swoiste przesilenie sił natury i mocy duchowych. Dlatego też wierni spędzają zazwyczaj tą noc na wspólnej recytacji Koranu, medytacji lub nocnym czuwaniu. Motywy związane

z księżycem i gwiazdami stosowane były również w muzułmańskiej sztuce sakralnej, zastępując w ten sposób zakaz portretowania postaci, zgodnie z zasadą ikonoklazmu w islamie (Natan 2006: 390-393). Takie pojmowanie nocy przełożyło się na codzienne życie mieszkańców regionu, którzy bardzo często rozpoczynali swoją aktywność po zmierzchu. Nie bez znaczenia pozostają tutaj sprzyjające uwarunkowania atmosferyczne, pozwalające wytchnąć po trudach upalnego dnia. Przyjazne skojarzenia związane z księżycem zostają zawarte również w licznych nazewnictwie oznaczającym poszczególne jego formy. Obok powszechnie występujących słów *qamar* (ogólna nazwa dla księżyca, również jako naturalnego satelity Ziemi) czy *hilar* (półksiężyc), język arabski zawiera słowo *badr* (pełnia księżyca) stosowane zazwyczaj w poezji i ludowych podaniach przy opisie pięknej twarzy u kobiety. W tym wypadku zestawianie urody z nocą lub księżycem dla zachodniego odbiorcy może wydawać się niestosowane. Jednakże dla arabskiego odbiorcy ujmujący motyw zmierzchu wypełnionego okrągłą tarczą księżyca niesie ze sobą pozytywne skojarzenia.

Znaczenia nocy rozświetlonej księżycem i gwiazdami zostały również przeniesione na grunt codziennej symboliki występującej w wyobraźni masowego odbiorcy. Abstrahując od księżyca i gwiazd występujących w emblematkach, godłach i monetach wielu krajów, uwagę zwraca wykorzystanie tych elementów w produktach handlowych, usługach i kulturze masowej.

Jest to szczególnie widoczne w Ramadanie, kiedy życie mieszkańców ożywa w porze wieczornej po kolacji przerywającej całodzienny post. Obserwuje się wówczas wzmożone zainteresowanie społeczeństwa zakupami, rodzinnymi spacerami i wspólnym spędzaniem czasu w centrach handlowych, klubach i restauracjach. Firmy handlowe, usługowe i medialne wykorzystują ten okres do promocji swoich produktów i ofert. Różnorodnym reklamom towarzyszą grafiki i zdjęcia ilustrujące półksiężycy, gwiazdy, zdobnicze zapisy wersetów koranicznych oraz popularne lampiony rozświetlające budynki miejskie.

Motywowym związanym z nocą i księżycem towarzyszy zazwyczaj przyjemny chłód i przyjemny powiew wiatru. Kojące działanie wieczornej temperatury oddaje popularny w języku arabskim metaforyczny zwrot: *saladza nafsi* (zmroziła się moja dusza) określający wytchnienie i spokój wewnętrzny zakłócany męczącym upałem (Mundżid fi al-lugha wa al-alam 2005: 74).

Symbolika flory

Należy zauważyć, iż pozytywne funkcje symboli są często przypisywane przykładom fauny i flory, które charakteryzują się swoją wyjątkowością i rzadkością na tle surowego, gorącego pustynnego lub półpustynnego klimatu. Dotyczy to między innymi rzadkich drzew oraz gajów oliwnych i palmowych.

Szczególne znaczenie w świecie arabskim ma obraz palmy. Tradycja islamska wskazuje między innymi, iż prorok Mahomet spędził swoje dzieciństwo w prostym domu pokrytym łodygami palmy. Drzewo to wyróżnia się ponadto na tle pustych, rozległych terenów pustynnych jako najważniejsza roślina uprawna. Dawało mieszkańcom schronienie, opał i jedzenie. Stąd przypisywanie mu takich symbolicznych znaczeń jak ochrona, bezpieczeństwo i ciepło domowego ogniska oraz dominacja nad innymi elementami otaczającej przyrody. Wartości te wpłynęły niewątpliwie na przyjęcie palmy jako godła i emblematów w wielu krajach arabskich, zwłaszcza państwach Zatoki Perskiej. Znak palmy stanowi nieodłączny element godła takich krajów jak Arabia Saudyjska czy Katar. Jest ponadto obecny na banknotach i monetach w wielu innych krajach regionu.

Pojęcie drzewa było wzmacniane dodatkowo poprzez ludowe wierzenia mówiące o magicznych mocach pnia uosabiającego sprawy doczesne oraz gałęziach kojarzonych z problematyką duchową. Staroarabskie wierzenia opierały się przede wszystkim na kształcie drzewa – z gałęziami wniesionymi wysoko ku niebu oraz twardym pniem mocno osadzonym w ziemi (Dziekan 1997: 30-31; Grabowska 1996: 92).

Obraz palmy lub oazy jest wykorzystywany bardzo często w rozmaitych kampaniach promocyjnych firm deweloperskich i turystycznych. Abstrahując od licznych reklam zawierających ilustracje gajów palmowych, uwagę zwracają przedsiębiorstwa operujące słownictwem odwołującym się do omawianego gatunku drzewa. I tak nowoczesne osiedla mieszkaniowe bądź kurorty w Egipcie noszą często nazwy w rodzaju *Nachil* (Palma daktylowa) lub *Waha* (Oaza). Obok nazw arabskich, wykorzystywane jest wielokrotnie nazewnictwo anglojęzyczne, co jest wyraźnym wskazaniem adresata – odbiorcy zagranicznego³.

Pozytywny wymiar palmy jest ściśle związany ze znaczeniami dotyczącymi symboliki zboża i jego rodzajów, zwłaszcza motywu ziarna i kłosa. Podobnie jak w wypadku palmy, motyw ten występuje na godłach narodowych, emblematach

3. Przykłady pochodzą z licznych bannerów reklamowych zawartych w czasopismach i codziennych gazetach arabskich takich jak na przykład dziennik Al-Ahram z dnia 28.10.11. s. 21: <http://www.ahram.org.eg> lub Akhbar al-youm z dnia 29.10.11. s. 11: <http://www.akhbarelyom.org.eg/issue/>).

i monetach. Symbolika zboża jest tożsama w dużym stopniu z kulturą zachodnią i odnosi się do takich pojęć jak dar życia, pomyślność, obfitość i urodzaj (<http://www.symbolizm.obrazy-olejne.org/symbol-zboze/676/>). W świecie arabskim znaczenia te są dodatkowo wzmocnione trudnościami klimatycznymi utrudniającymi uprawę. Silny wpływ na pojmowanie symboliki zboża wywarła ideologia komunistyczna i socjalistyczna, która zaczęła odgrywać ważną rolę na arabskiej scenie politycznej na początku XX wieku (Hanna, Gardner 1969).

We współczesnej kulturze masowej symbolika zboża występuje w wielu kampaniach reklamowych banków arabskich, którym towarzyszy obraz ziarna i kłosów oraz metaforyczne hasła w rodzaju: „Uprawiaj ziarno szczęścia”, które mają zachęcać do korzystania z ofert proponowanych przez instytucje, wzbudzając jednocześnie skojarzenia związane z pomyślnością i sukcesem finansowym⁴.

Symbolika wody, słońca i ognia

Wyjątkowość przyrody w świecie arabskim obejmuje również zbiorniki wodne, zwłaszcza rzeki, strumienie i oazy. Woda należy do symboliki akwaticznej i zajmuje szczególne w religii jako motyw oczyszczenia z grzechów codzienności. W chrześcijaństwie chrzest i związane z nim zanurzenie w wodzie symbolizuje odrodzenie. Tymczasem w islamie każdy wierny przed rozpoczęciem modlitwy obmywa swoje ciało, wyrażając w ten sposób czystość i gotowość do duchowego spotkania z Bogiem (Dziekan 1997: 106). Woda to także źródło życia. Bóg, kształtując świat, najpierw stworzył wody: morza, rzeki i oceany. W Koranie woda była darem Boga dla wiernych, a jej brak – karą za grzechy. Raj obiecany po śmierci obfitował w rwące potoki (Gaid 1982: 316-317). O szczególnych właściwościach wody w społeczeństwie arabskim świadczą nazwy rozmaitych firm destylacyjnych i produkujących wodę. W wielu krajach arabskich dominują nazwy napojów typu: *hajat* (życie) lub *safija* (czystość).

Pozytywna symbolika związana z rzadkością roślin i życiodajnej wody była przeciwstawiana surowym, gorącym warunkom klimatycznym, które najlepiej ilustruje motyw pustyni i żar słońca. Obraz ten miał szczególne znaczenie w literaturze przedmuzułmańskiej wśród plemion i poetów zamieszkujących dzisiejsze tereny Zatoki Perskiej. Ówczesna poezja obfitowała w różnorodne, barwne opisy ilustrujące obraz opustoszałego obozowiska beduińskiego, oddalającą się karawanę oraz pustkę

4. Reklamy ofert bankowych pojawiają się od lat w codziennej prasie egipskiej, np. w czołowych dziennikach takich jak *Al-Ahram* czy *Al-Masry al-youm*.

wypełniającą okolicę (Beeston 1983: 27-111). Dodatkowym argumentem były liczne figury retoryczne porównujące twarz kobiety do słońca. W przeciwieństwie do kultury zachodniej, takie porównanie odnosiło się do spalonej słońcem twarzy niewiasty, co ostatecznie nie budziło tak przyjaznych skojarzeń jak w wypadku wspomnianego wyżej księżyca w pełni.

Tradycja i kultura arabska utrwaliła stereotyp wymarłych, skalistych terenów wzbudzających wśród mieszkańców niepewność, samotność i strach. Wszzechogarniające gorąco było zarazem utożsamiane z wizją ognia piekielnego, któremu nadawano różne nazwy i rodzaje. Występował na przykład płomień o nazwie *saqar* charakteryzujący się wysoką temperaturą trawiącą ciało grzesznika pozostawiając jedynie kości. Wyróżnia się także palący ogień *samum*, który z uwagi na swój żar, nie wywoływał dymu. Występuje także ogień *sa'ir* powodujący ogromne tortury piekielne i cierpienia. Płomienie *hutama* mają z kolei właściwości niszczące i kruszące (Ankerberg, Caner 2009: 55-57).

Rozbudowane nazewnictwo związane z piekłem znajduje obecnie duże zastosowanie we współczesnej retoryce polityczno-religijnej radykalnych teologów i liderów politycznych. Liczne odezwy tych środowisk zawierają metafory i porównania odnoszące się do pojęcia płomieni przypisywanych adwersarzom politycznym. Ogień, zdaniem ekstremistycznych organizacji, ma być karą za określoną politykę poszczególnych rządów i decyzje polityczne państw zachodnich wobec świata arabskiego. Odwoływanie się do motywu piekła kształtuje jednoznaczne, krytyczne opinie w myślach odbiorcy, który identyfikuje jego charakterystykę z przeciwnikami politycznymi.

Symbolika zwierząt

Wciąż żywymi symbolami w świecie arabskim pozostają niektóre przykłady zwierząt, które poprzez swoją naturę i wygląd znakomicie odzwierciedlają cechy przypisywane ludziom. Takim przykładem jest między innymi lew.

Lew w symbolice arabsko-muzułmańskiej jest jednak przede wszystkim uosobieniem odwagi, drapieżności i panowania. Dowodem na to mogą być liczne imiona przypisywane zwierzęciu. Lew o imieniu *Darbus* wyróżniał się potężnym cielskiem. Wyraz *Darwus* określał tymczasem lwa o potężnej głowie. Drapieżnik odznaczający się swoją odwagą, walecznością i drapieżnością przybierał imię *Dawwus* (Szukr 1985: 74). Współczesna arabszczyzna funkcjonująca w języku polityki rozróżnia dwa określenie dla drapieżnika. Termin *asad* jest naczelną i uniwersalną nazwą.

Tymczasem wyraz *lajs* zawiera dodatkowe znaczenia podkreślające odwagę, waleczność i drapieżność (<http://www.baheth.info>).

Dominacja lwa była również związana z jego przeraźliwym rykiem i bezwzględnością wobec słabszych osobników, u których drapieżnik wzbudzał strach, przerażenie, ale i szacunek (Kopaliński 1990: 194-195). Z uwagi na swoją potęgę stanowił zarazem symbol ochrony przed złem i zagrożeniem (Dziekan 1997: 58).

Cechy przypisywane lwu są wykorzystywane obecnie w propagandzie rozmaitych środowisk polityczno-religijnych. Jest to szczególnie widoczne na przykładzie konserwatywnych kazań religijnych wygłaszanych w meczetach (ar. *chutba*) i manifestów radykalnych ugrupowań odwołujących się w swojej ideologii do islamu⁵. Lew służy bardzo często jako sposób na eufemistyczne opisanie działalności bojowników i partyzantów uczestniczących w konfliktach zbrojnych na Bliskim Wschodzie. Określa także męczenników poległych w walce, a także autorów zamachów terrorystycznych. Przykład lwa umożliwia w ten sposób ukrycie krytycznych wartości związanych z działalnością zbrojną i nadanie pozytywnego przesłania związanego z bohaterstwem i walecznością bojowników.

Tradycja arabsko-muzułmańska wyróżniała także zwierzęta zaliczane do kategorii symboliki negatywnej. Zamieszkiwały one zazwyczaj wymarłe, opustoszałe tereny, co dodatkowo intensyfikowało ich krytyczne znaczenie. Dotyczyło to w szczególności takich istot jak pies, świnia, kruk czy wąż.

Negatywna symbolika przypisywana jest między innymi wężowi (ar. *hajja*), który uosabiał wcielonego szatana i wzbudzał powszechny strach wśród tradycyjnych społeczności arabskich. Gad stanowi przede wszystkim symbol fałszu, podstępności i dwulicowości. Cechy te wynikają głównie z wielu podań ludowych i wierzeń religijnych. Obrazem węża był często smok o kilku głowach, który atakował mieszkańców. To z jego powodu powstawały różne amulety i odprawiane były obrzędy i ceremonie, które chroniły wiernych przed złem (Keller 1978: 71).

Pojęcia przypisywane wężowi stanowią znakomity element kampanii propagandowych w krajach Afryki i Bliskiego Wschodu. Wspomniane wyżej skrajne ugrupowania polityczno-religijne odnoszą zazwyczaj symbol węża do przeciwników

5. Kazania i manifesty radykalnych organizacji zamieszczane są na różnych stronach i forach internetowych. Wiele z nich występuje tymczasowo, część jest natomiast blokowana. Stałym źródłem rozmaitych publikacji są znane w świecie arabskim serwisy internetowe koncentrujące się na problematyce radykalnego islamu politycznego. Mowa o takich ośrodkach medialnych jak www.tawhed.ws czy na przykład www.islamway.com. Występują także pojedyncze strony internetowe stanowiące rodzaj archiwum dokumentującego rozmaite wystąpienia radykalnych teologów i liderów związanych ze skrajnym islamem politycznym. Przykładem takim jest między innymi serwis: www.nokbah.com/sahab.htm.

i wrogów politycznych i ideologicznych. Dotyczy to bardzo często polityki Izraela i Zachodu w regionie. Kraje te określane są bardzo często mianem *syjonistycznej żmii* (ar. *af'a sjonijja*) lub *żmii krzyżowców* (ar. *af'a salibijja*)⁶. Obraz węża wraz z arabskimi formami przymiotnikowymi determinuje politykę Izraela i Zachodu jako fałszywe, podstępne i niebezpieczne działania. Określenia wpływają zarazem na świadomość i emocje odbiorców, którzy poprzez dobre ugruntowanie symboliki w historii i obyczajowości, jednoznacznie odczytują tego typu komunikaty.

Równie krytyczne przesłanie związane jest z obrazem psa (ar. *kalb*), któremu od wieków przypisuje się najgorsze cechy dotyczące wyglądu, charakteru i postępowania. Współcześnie pies jest wykorzystywany w życiu codziennym w najostrzejszych obelgach i przekleństwach⁷. O konsekwencjach negatywnego wizerunku świadczy też obraz bezpańskich, dzikich psów blakających się po bezdrożach i opuszczonych okolicach.

Pies jest przede wszystkim symbolem zepsucia i braku moralności (Dziekan 1997: 83). Bardzo dużo wiedzy na temat postrzegania psa w historii i kulturze arabskiej wnoszą dzieła wspomnianego Al-Dżahiza, zwłaszcza siedmiotomowy utwór *Kitab al-hajawan* (Księga zwierząt).

W pierwszym tomie autor stara się wyjaśnić, ugruntować i rozwinąć negatywne przesłanki na temat tego zwierzęcia. Al-Dżahiz zauważa, że psy rozkopują groby i zjadają martwych (Al-Dżahiz 1958, t.1: 222, 224, 226). W innym fragmencie pierwszego tomu Księgi zwierząt autor dodaje, że pies ma niemiły zapach, gdy jego sierść zwilży deszcz. Pisarz dodaje nawet, iż odór psa służył skrytykowaniu jakiejś osoby, o której mówiło się: „Jego zapach jest jak zapach psa, którego zwilżył deszcz” (Al-Dżahiz 1958, t.1: 226). Inną przesłanką kreującą krytyczny obraz psa jest obrzydliwy opis zjadania odchodów przez psa i wchłaniania z powrotem wymiotów (Al-Dżahiz 1958, t.1: 227). Al-Dżahiz podaje dodatkowe argumenty pochodzące z przysłów i ludowych sentencji. Pisarz nadmienia: „Prorok (Niech będzie z Nim pokój) rozkazał nam zabijać psy” (Al-Dżahiz 1958, t.1: 292). Al-Dżahiz dodaje również: „Aniołowie nie wchodzi do domu, w którym jest pies” (Al-Dżahiz 1958, t.1: 295).

Negatywne przesłanki dotyczące psa nawiązują również do Koranu i hadisów (przypowieści przypisywanych Mahometowi). W źródłach tych pies jest uważany za zwierzę nieczyste i potępione. Przestrzega się jednocześnie wiernych przed

6. Operowanie tego rodzaju nazewnictwem jest szczególnie widoczne w kazaniach fundamentalistycznych teologów islamskich i manifestach skrajnych grup związanych z ruchem terrorystycznym.

Zob. www.nokbah.com/sahab.htm.

7. Niektóre przykłady przekleństw wykorzystujących negatywny obraz psa można znaleźć w serwisie internetowym: http://arabic.desert-sky.net/coll_insult.html

spożywaniem padliny, co stanowi poważny grzech i występek (Campo 2007: 200-201).

Innym potępianym zwierzęciem jest świnia (ar. *khanzir*). Negatywne znaczenie tego zwierzęcia wynika przede wszystkim z tradycji arabsko-muzułmańskiej, w której świnia uosabia nieczystość i upadek moralny (Dziekan 1997: 100). Podobnie jak w wypadku psa, podawany jest często argument mówiący o spożywaniu odchodów (Al-Dżahiz 1958, t.4: 40). Jakkolwiek mieszkańcy krajów arabskich nie operują na co dzień przekleństwami odnoszącymi się do świni tak często jak w wypadku psa. Można mówić tutaj raczej o rodzaju hierarchii w stosowaniu zwrotów potępiających drugą osobę. Wydaje się, że świnia jest umiejscowiona na jej szczycie jako najbardziej potępiana istota.

Równie ciekawa symbolika towarzyszy krukowi (ar. *ghurab*), który uosabia samotność i wyobcowanie. Wynika to przede wszystkim z przekazów biblijnych dotyczących Arki Noego. Noe wypuścił początkowo na poszukiwania lądu kruka, który jednak nie powrócił do Arki stając się jednocześnie przykładem wyalienowania, ale i spostrzegawczości oraz siły. Noe wybrał bowiem z początku właśnie kruka, choć miał jeszcze do dyspozycji inne ptactwo (Kopaliński 1990: 172-173). Innym dowodem świadczącym o cechach przypisywanych krukowi jest etymologia nazwy *ghurab* (kruk), która wykazuje związki znaczeniowe z arabskim rdzeniem *gharaba* określającym rzeczy dziwne i nieznanne, a także oddalenie, odrzucenie i samotność (Dziekan 1997: 54). Z uwagi na przebywanie w odosobnionych miejscach, swoją odpychającą czarną wyróżniającą się na tle innych ptaków oraz spostrzegawczość, kruk symbolizował zwiastowanie nieszczęścia (Kopaliński 1990: 172-173).

Powyższe rozważania ukazują istotną funkcję kultury, historii, tradycji, a także otaczającej przyrody w kształtowaniu poszczególnych symboli w świecie arabskim. Symbole zbudowane w oparciu o takie czynniki są czytelne dla przeciętnego odbiorcy i wpływają na perswazyjne wartości danych znaków, co świadczy zarazem o wartościach retorycznych symboliki arabskiej.

Jednocześnie analiza przytoczonych przykładów pokazuje, iż właściwe odczytywanie danych symboli jest ograniczone do konkretnego kręgu kulturowego i cywilizacyjnego. Studia nad symboliką arabską wykazują także różnice w budowaniu symboli w świecie arabskim i zachodnim, zwłaszcza w kontekście przykładów środowiska naturalnego. W świecie arabskim zasadniczą rolę odgrywają motywy odwołujące się do księżyca, chłodu i wody. Obrazy te wyróżniają się na tle surowego klimatu, budząc przyjazne odczucia i skojarzenia. Jednocześnie przykłady ilustrujące żar pustyni i płomień utożsamiane są z negatywnymi pojęciami

egzystencjalnymi. Pojęcia te są dodatkowo wzmocnione obrazami dzikich, nieprzystępnych zwierząt takich jak pies, kruk czy wąż.

Reasumując należy zaznaczyć, iż przytoczone przykłady symboli wskazują na aktualność i trwałość tradycji arabsko-muzułmańskiej kształtującej pojmowanie symboliki. Analiza określonych przykładów dowodzi ponadto, iż obyczajowość i kultura arabska pozostaje wciąż żywa mimo licznych wpływów zachodnich i nasilających się procesów globalizacyjnych w regionie.

Bibliografia

- Ankerberg, John. Emir Fethi Caner (2009) *The Truth about Islam and Jesus*. Eugene, Harvest House Publishers.
- Abu Mulhim, Ali (1994) *Al-Manahi al-falsafijja ind Al-Dżahiz*. Bajrut, Dar wa Maktabat al-Hilal.
- Balmalih, Idris (1984) *Ar-Ruja al-bajanijja ind Al-Dżahiz*. Ad-Dar al-Bajda, Dar as-Saqafa.
- Bielawski, Józef (1995) *Klasyczna literatura arabska*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Dialog”.
- Beeston, Alfred (1983) *Arabic literature to the end of the Umayyad period*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Campo, Juan (2007) *Encyclopedia of Islam*. New York, Facts on File.
- Dziekan, Marek (1997) *Symbolika arabsko-muzułmańska. Mały słownik*. Warszawa, Verbinum. Wydawnictwo Księży Werbistów.
- Al-Dżahiz, Abu Usman. *Kitab al-hayawan*. t. 1-7. (wyd. 1958), pod red. Abd as-Salam Harun. Al-Qahira, Mustafa al-Babi al-Halbi wa awladuh.
- Gaid, Tahar (1982) *Dictionnaire Elémentaire de l'islam*. Alger, Office des Publications Universitaire.
- Grabowska, Barbara (1996) *Słownik Mitologii Hinduskiej*. Warszawa, Dialog.
- Hanna, Sami. George Gardner (1969) *Arab socialism: a documentary survey*. Leiden: Brill Archive.
- Al-Hawi, Ilja (1986) *An-Naqd wa al-adab*. t. 5. Bajrut: Dar al-Kitab al-Lubnani.
- Ibn Muqaffa, Abd Allah (1991) *Kalila wa Dimna*. Bajrut: Maktabat Lubnan.
- Keller, Józef (1978) *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*. Warszawa, Iskry.
- Kopaliński, Władysław (1990) *Słownik symboli*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Mundżid fi al-lugha wa al-alam (2005) *Bayrouth*, Dar al-Maszrik.
- Naszszawi, Nasib (1980) *Madchal ila dirasat al-madaris al-adabijja fi asz-szi'r al-arabi al-mu'asir*. Dimaszq, Alif Ba al-Adib.
- Natan, Yoel (2006) *Moon-o-Theism. Religion of a war and moon god prophet*. London, Lulu com.
- Ar-Rahman, Abd al-Hadi. (1994). *Sihr ar-ramz, muchtarat ar-ramzijja wa al-ustura*.

Al-Ladakijja, Dar al-Hiwar li-an-Naszr wa at-Tawzi

Sławiński, Janusz (1994) *Podręczny słownik terminów literackich*. Warszawa, Open.

Styszyński, Marcin (2007) „Język reklamy w świecie arabskim” *Bliski Wschód*, nr 4.

Szukur, Hadi (1985) *Al-Hayawan fi al-adab al-arabi*. Bayrut, Maktabat an-Nahda al-Arabiyya.

Źródła internetowe

<http://www.ahram.org.eg>

<http://www.akhbarelyom.org.eg/issue/>

http://arabic.desert-sky.net/coll_insult.html

<http://www.baheth.info>

www.islamway.com

www.nokbah.com/sahab.htm

<http://www.symbolizm.obrazy-olejne.org/symbol-zboze/676/>

www.tawhed.ws